

Змістовий модуль 2. Лексичний аспект сучасної української літературної мови у професійному спілкуванні. Нормативність та правильність фахового мовлення.

Практичне заняття №3 (2 год.)

Тема 3. Точність і доречність мовлення. Складні випадки слововживання. Пароніми та омоніми. Вибір синонімів.

Мета: актуалізувати знання студентів про особливості лексичного складу української мови; ознайомитись зі складними випадками слововживання; функціонуванням синонімів, омонімів та паронімів у мові фаху; закріпити вивчене укладанням відповідного словника; виховувати культуру логічного підбору слів та виразів у діловому спілкуванні.

Література:

1. Культура фахового мовлення: Навчальний посібник / за ред. Н.Д.Бабич. – Чернівці: Книги XXI, 2005. – 572 с.

2. Шевчук С. В. Українське ділове мовлення. – К.: Літера ЛТД, 2001. – 480 с.

Словники

1. Орфографічний словник української мови. — К., 2003. —896 с.

2. Словник синонімів української мови: У 2 т. / Укладачі А. Бурячок та ін. — К., 2000.

3. Словник труднощів української мови / За ред. Я.Єрмоленко. —Київ: Рад. школа, 1989, — 334 с.

Добрим словом мур проб'єш, а лихим і в двері не ввійдеш (Народна мудрість)

План

1. Точність і доречність мовлення. Багатозначні слова і контекст.

2. Синонімічний вибір слова.

3. Пароніми та омоніми у мові фаху.

4. Словники синонімів та паронімів: правила користування.

Практичне завдання: підготувати словник омонімів та паронімів з фаху.

Студенти повинні:

знати особливості використання багатозначних слів, паронімів та омонімів у професійному мовленні; правила написання та введення у текст складноскорочених слів, абревіатур, графічних скорочень;

вміти знаходити в тексті синоніми, пароніми, омоніми та доречно використовувати їх у професійному мовленні; користуватися словниками, редагувати тексти.

Питання для додаткового опрацювання.

1. Складноскорочені слова, абревіатури та графічні скорочення.
2. Абревіатури загальноживані та вузькоспеціальні у тексті.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає точність і доречність мовлення?
2. Від чого залежить синонімічний вибір слова?
3. Яке значення паронімів та омонімів у фаховому мовленні?
4. У чому полягає значимість словників синонімів і паронімів?

Методичні вказівки

1. Точність і доречність мовлення. Багатозначні слова і контекст

Точність – це відповідність мовленнєвих засобів мовленнєвій ситуації (змістові, меті, мовленнєвому рівню адресата і т. ін. мовленнєвого акту).

Можна назвати кілька умов, які забезпечують точність мовлення. Це – 1) знання предмета мовлення; 2) знання мови, її системи, можливостей, володіння стилістичними ресурсами; 3) уміння узгодити знання предмета зі знанням мовної системи в конкретному акті комунікації.

Зазначимо також лінгвістичні засоби, що сприяють точності мовлення. По-перше, це правильне слововживання, вміння вибрати найбільш точний мовний варіант, зокрема потрібне слово із синонімічного ряду. По-друге, це чітке розмежування значень багатозначного слова. Точне слововживання передбачає також розмежування паронімії, тобто слів із близьким звучанням, але різним значенням, а також слів-омонімів, у тому числі міжмовних.

Вимоги до точності мовлення зростають за умови відсутності безпосереднього контакту з адресатом мовлення, а також при спілкуванні з великою аудиторією. Точність мовлення є важливою умовою результативності наукового й офіційно-ділового спілкування.

Логічність як якість мовлення тісно пов'язана із точністю, яка є попередньою умовою логічності. Логічним називається мовлення, яке забезпечує змістові зв'язки між словами і реченнями в тексті. Якщо точність мовлення пов'язана з лексичним рівнем, то логічність мовлення виявляється на синтаксичному рівні.

Основними умовами логічності є: 1) несуперечливість поєднання слів; 2) правильний порядок слів; 3) правильний зв'язок окремих висловлювань у тексті; 4) позначення переходів від однієї думки до іншої та ін.

Чистота мовлення – це вживання елементів, які відповідають літературній мові. У чистому мовленні не використовуються діалектизми, варваризми, просторічні слова, жаргонізми, будь-які вульгарні та лайливі слова. До елементів, що засмічують мовлення, належить також так звані слова-паразити (ну, значить, ось, так би мовити, власне кажучи, взагалі, розумієш). Порушує чистоту мовлення надмірне вживання запозичених слів. Яскравим прикладом засміченого мовлення є суржик.

Виразність мовлення – це такі особливості його структури, які підтримують увагу та інтерес слухачів або читачів. Інтонація, логічний наголос, милозвучність створюють виразність на фонетичному рівні. Лексичними засобами виразності є емоційно забарвлені слова і вирази, епітети, метафори, порівняння тощо. Емоційний вплив підсилюють фразеологізми, прислів'я, приказки, крилаті вислови. Виразності сприяють і синтаксичні засоби, наприклад, повтори, антитеза (протиставлення) та ін.

Виразність мови забезпечують: 1) самостійність мислення мовця; 2) небайдужість, інтерес автора до написаного і сказаного, а також до адресата висловлювання; 3) добре знання мови та її виражальних засобів; 4) знання

особливостей функціональних стилів; 5) систематичне тренування мовних навичок, вироблення мовного чуття; 6) наявність у мові виражальних засобів.

Багатство мовлення – це використання мовцями великої кількості мовних одиниць – слів, словосполучень, речень. Існує прямий зв'язок між поняттями багатства і різноманітності мовлення, адже чим різноманітніше мовлення, тим воно багатше. Джерелами багатства мови можуть бути будь-які мовні елементи. Насамперед прийнято говорити про лексичне багатство мовлення, яке виявляється у тому, що мовець здатний уникати повторення слів, користуватися синонімічними ресурсами.

Для ясного і чіткого вираження думок дуже важливо мати достатній запас слів. Сьогоднішня доросла освічена людина застосовує 6-9 тис. слів, словниковий запас справжніх майстрів слова, як правило, значно багатший. Відомо, наприклад, що В. Шекспір використовував близько 15 тис. слів, М. Сервантес - близько 17 тис. слів, М.Гоголь — близько 10 тис. слів, О. Пушкін, Т. Шевченко, І. Франко – понад 20 тис. слів. До речі, одинадцятитомний словник української мови (1971-1980) нараховує понад 130 тис. слів, “Великий тлумачний словник сучасної української мови”, виданий 2001 р., містить понад 170 тис. слів, що свідчить про надзвичайно високий потенціал української лексики.

На граматичному рівні багатство мовлення створюється використанням варіантів форм і конструкцій (батькові - батьку, на вечірньому - на вечірнім, п'яти – п'ятьох, квартира професора - професорова квартира, обрати суддею - обирати на суддю, починатися пресконференцією - починатися з пресконференції, згідно з рішенням - відповідно до рішення). Можна говорити також і про інтонаційне багатство мовлення – використання найрізноманітніших інтонацій (розповідної, питальної, окличної).

Доречність мовлення – це добір мовних засобів відповідно до цілей і мети спілкування. Так, слова, що створюють специфіку офіційно-ділового стилю (канцеляризми), не повинні фігурувати в публіцистичній чи розмовній мові, звичайна сфера використання термінів – науково-технічний, спеціальний текст, усна мова спеціаліста, неприпустимим є вживання емоційно-експресивної

лексики у документі чи підручнику тощо. Висловлюючи думку, необхідно дбати про обґрунтоване використання мовного матеріалу.

ПРИЧИНИ ПОМИЛОК У ЛОГІЦІ ВИКЛАДУ:

1. Поєднання логічно несумісних слів (злюща баба-яга, а не злюща бабуся).
2. “Зайві” слова (плеоназми) (травень, а не травень місяць).
3. Заміна особової форми дієслова активного стану зворотним дієсловом (вибачте мені – вибачаюсь).
4. Неправильне чергування низки однорідних членів речення (письменники і поети).
5. Неправильне утворення аналітичних граматичних форм (найчастіше ступенів порівняння – самий найкрасивіший, більш виразніше).
6. Неправильна координація присудка із складеним підметом (дехто з нас знали).
7. Порушення порядку слів у реченні (Секретарка сиділа у приймальні, яку ми вперше бачили).
8. Вживання дієприслівникових зворотів на місці підрядних речень (Повернувшись у село, випускнику обіцяли роботу).
9. Неправильне використання сполучних засобів у складних реченнях

Отже, поняття “культура мови” містить чимало вимог, як-от: багатство словника, вміння говорити точно, уживаючи слова у властивому їм значенні, здатність говорити просто, доступно, логічно, не порушуючи змістових зв’язків між частинами висловлювання, вміле використання виражальних і зображувальних засобів, емоційність, вміння впливати на почуття, доречність, добирання засобів залежно від мети і сфери спілкування. Але, зрештою, усі ці комунікативні якості мовлення визначаються відповідністю до норм - лексичних, граматичних, стилістичних та ін.

Однозначні і багатозначні слова

Слова бувають однозначні й багатозначні, мають пряме й переносне значення і можуть вживатися в переносному значенні.

Слово, що має одне значення, називається **однозначним**. Одне значення мають переважно назви людей за різними ознаками (українець, киянин, слюсар, лікар, директор, родич, удівець), назви тварин (олень, леопард, нутрія, дельфін, окунь, краб, стриж, горобець, комар), назви рослин (сосна, тополя, вишня, смородина, пшениця, буряк, жоржина, ромашка, чистотіл), назви конкретних предметів (споруда, шафа, стілець, долото, лопата, торба, піджак, паркан), назви місяців і днів (січень, лютий, понеділок, вівторок), більшість відносних прикметників (міський, латунний, кленовий, морський, тутешній, вчорашній, перелітний, подвійний, дев'ятиповерховий), числівники (два, три, десять) тощо.

Також **однозначними є терміни** (банкнот, вексель, інструкція, катет, аорта, меридіан, тонна, метр).

Слово, що має два і більше значень, називається **багатозначним**. Здатність слова виступати з різними значеннями називається багатозначністю, або полісемією.

Слово може бути багатозначним тому, що в його назві враховується лише одна якась ознака предмета. А таку саму ознаку можуть мати й інші, відмінні предмети. Наприклад, основне пряме значення слова стіна — «вертикальна міцна частина будівлі» (матеріал, з якого вона виготовлена, тут не вказується), тому цим словом ще називають і «прямовисну бічну поверхню чого-небудь» (стіна урвища), і «муровану огорожу» (стіна замку), і переносно «щільний ряд людей» (людська стіна), і так само переносно «моральну перепону між людьми» (стіна непорозуміння) тощо.

У такому разі слово у свідомості мовців поєднується за його спільною визначальною ознакою не з одним, а з кількома сигніфікатами. Наприклад, слово лінія означає «вузька смужка, що тягнеться на якій-небудь поверхні», і саме з основним значенням «смужка, що має протяжність» пов'язуються всі його побічні значення: «уявна смужка» (лінія горизонту), «межа» (оборонна лінія), «шлях»

(трамвайна лінія), «послідовний ряд кровно споріднених осіб» (по материній лінії), «послідовний розвиток подій у художньому творі» (сюжетна лінія), «спосіб дії» (лінія поведінки).

Основне й побічні значення слова.

У багатозначному слові одне значення основне, інші — побічні. У слові голова основним є значення «частина тіла», побічними — «розум», «керівник», «передні ряди», «основна річ» тощо. Іноді в слові буває два й більше основних значень. Наприклад, слово *грубий* має три основні значення: «товстий»; «необроблений»; «брутальний». Часом основним для слова є не первинне його значення, а похідне, як це сталося, наприклад, з іменником *колія*, основним значенням для якого тепер є не «найжджене заглиблення від коліс на дорозі», а «лінія з двох паралельно прокладених рейок, призначена для руху поїздів* трамваїв тощо».

Кожне конкретне значення багатозначного слова реалізується в контексті, у ситуації: *важка колода* (має велику вагу), *важка будівля* (велика, масивна), *важкі кроки* (по-вільні, втомлені), *важка робота* (вимагає значних зусиль), *важкий день* (сповнений труднощів), *важкий удар* (сильний), *важкий настрій* (гнітючий), *важкий біль* (нестерпний), *важкий характер* (незлагідний), *важкий погляд* (суворий, похмурий).

Більшість загальноживаних слів української мови — багатозначні. Наприклад, у «Словнику української мови» зафіксовано тридцять значень дієслова *іти*: «ступати ногами», «рухатися в якомусь напрямку» (про транспорт), «вирушати куди-небудь», «ставати кудись на роботу», «діяти певним чином», «брати шлюб», «знаходити збут» (про товари), «виділятися з чого-небудь», «наставати» і т. д. Слово *крило* має десять значень: «літальний орган птахів», «несуча поверхня літака», «лопать вітряка», «дашок над колесом автомашини», «бічна частина будівлі», «угруповання в політичній організації» тощо.

Багатозначність дає змогу за відносно обмеженої кількості слів називати ними практично необмежену кількість предметів та явищ.

Багатозначність слова – наявність у одного і того ж слова різних значень відповідно до різних контекстів, коли слово може переосмислюватись.

Багатозначність слова виникає у процесі розвитку мови. Напр., в укр. мові «вік» залежно від контексту може означати:

1) століття [«Ім'я Леніна, його діла і вчення переживуть віки й тисячоліття» (Біографія Леніна)]; 2) життя кого-небудь [«Батько кінчає свій вік, а син починає» (Коцюбинський)]; 3) період часу, епоху [«У дитячі любі роки Я любила вік лицарства» (Леся Українка)];

4) довгий час [«Тому сидіти доведеться, гляди — і цілий може вік» (Котляревський)];

5) ступінь у розвитку людини [«З того віку дитячого поперед усього пам'ятаю нашу хату білу» (Марко Вовчок)];

6) у сполученні з часткою «не» — в значенні «ніколи» [«Раз добром нагріте серце, вік не прохолоне» (Шевченко)];

7) ствердження «завжди» [«Потім хвилі морські голоситимуть вік надо мною» (Леся Українка)].

Якщо значення однакових слів втратили смисловий зв'язок, то вони стають омонімами, які вже не мають між собою нічого спільного, напр.: аспід (змія і мінерал), банка (посуд, обмілина і лава для гребців), коса (знаряддя і волосся), місяць (планета і час) тощо.

2. Синонімічний вибір слова

Синоніми

Синоніми (від грец. “однойменний”) – слова, що мають спільне, близьке або тотожне значення, але відрізняються відтінками значень чи стилістичними забарвленнями

Кілька синонімів утворюють синонімічний ряд. Домінанта – стрижневе слово, або опорне слово, що виражає найзагальніші значення й не має стилістичних відтінків. У діловій сфері, зазвичай, функціонують домінанти, оскільки вони є стилістично нейтральними і мають пряме значення.

Види синонімів

Лексичні

Подібні або тотожні за значенням слова. Це може бути власне й запозичене слово. В одному контексті не можна вживати обидва слова. Перевага віддається не запозиченим, а питомим словам.

Абсолютні синоніми: аргумент – доказ, кредит – позика, діловодство – справочинство.

Слова абетка, алфавіт, азбука – тотожні терміни-синоніми, які мають різне походження. Абетка – від назв перших літер а і бе, алфавіт – від назв грецьких літер альфа й віта, азбука – від назв давньоруських літер аз і буки.

Ідеографічні (значеннєві)

Передають різні (значеннєві) відтінки того самого поняття.

Говорити – виступати, проголошувати, розмовляти.

Стилістичні

Мають різне стилістичне забарвлення. Стилістично забарвлені слова синонімічного ряду в діловому мовленні не використовуються.

Говорити – базікати, патякати.

Морфологічні

Варіантні форми, що передають те саме поняття.

Давальний відмінок іменників чоловічого роду другої відміни: ректорові – ректору, завідувачеві – завідувачеві, начальникові – начальнику, слухачеві – слухачу, службовцеві – службовцю.

Синтаксичні

Грамматично різні конструкції, що виражають ту саму думку. Ними можуть бути сполучникові і безсполучникові речення; речення з відокремленими членами, вираженими дієприкметниковими або дієприслівниковими зворотами, і речення з підрядними частинами

Кабінету Міністрів України вирішити в місячний термін питання, пов'язані з утворенням Агентства з питань спеціальних (вільних) економічних зон; Кабінету Міністрів України вирішити в місячний термін питання, що пов'язані з утворенням Агентства з питань спеціальних (вільних) економічних зон.

Явище синоніміки означає наявність у мові близьких, але не тотожних способів висловлення, покликаних як найточніше відтворювати всі відтінки нашої думки.

Незнання синонімічних можливостей мови, невміння вибрати єдине потрібне слово – принесло багато помилок.

Слова: робітник, працівник, співробітник. Усі ці три слова позначають працюючу людину, але не кожним за кожним із них закріплена певна сфера вживання: робітник – людина, яка працює на промисловому підприємстві; працівник – ширше поняття, ніж робітник (газетний працівник, науковий працівник), співробітник – компонент назви посади (старший науковий співробітник).

Суспільний, громадський. Суспільний поєднується зі словами лад, продукт, наука, праця, становище, буття. Громадський (тобто “не державний”, “не службовий”) поєднується зі словами обов’язок, осуд, порядок, організація.

Білет, квиток. Тут різниця у мовній традиції. Слово квиток виступає в таких словосполученнях: театральний квиток, залізничний квиток, професійний квиток.

Слово білет вживається значно рідше: кредитний білет, банківський білет, екзаменаційний білет. Тут традиція велить купувати театральний квиток у білетній касі, показувати його білетерові, але не забувати, що це квиток, а не білет.

Приклади вживання синонімів

Авторитет

Престиж

Ці слова синонімічні, близькі за значенням, але не тотожні. Похідні утворення від згаданих іменників більше відрізняються за значеннями, ніж самі твірні основи.

Авторитет (від лат. au(c)toritas - влада) вживається в сучасній українській мові у двох значеннях:

1) загальновизнаність, вплив, поважність (особи, організації, колективу): авторитет керівника, авторитет установи;

2) той, хто має загальне визнання, вплив (уживається для характеристики людини): Ви наш найбільший авторитет.

У сучасній українській мові слово престиж (від франц. prestige, буквально означає “авторитет, повага”) вживається тільки в одному значенні – авторитет, вплив, який має хто-, що-небудь: престиж установи, втратити свій престиж, підтримувати чийсь престиж та ін.

Прикметник авторитетний означає “який має авторитет; впливовий, поважний, який заслуговує на довіру”: авторитетна кандидатура, авторитетний учений, авторитетна думка. Вживається це слово ще й у значенні “який не допускає заперечень: владний”: авторитетний тон, авторитетний жест.

Прикметник престижний функціонує як такий, що свідчить про престиж, авторитет кого-, чого-небудь, або такий, що слугує засобом досягнення престижу (часто з відтінком іронії чи зневаги): престижний автомобіль, престижний одяг, престижне знайомство, престижні зв'язки.

Мовна практика засвідчує вживання слова авторитет і його похідних переважно у контекстах, що містять позитивну оцінку, а слова престиж та його похідних – у нейтральних або негативно- чи зневажливо-оцінних.

Брифінг

Прес-конференція

Брифінг (від англ. briefing – інформаційна нарада) – це, як правило, коротка інформація для журналістів, що стосується тієї чи іншої теми без подальшого її обговорення. Під час такої зустрічі можуть бути поставлені тільки конкретні запитання, що дають змогу уточнити певні деталі поданої інформації.

Сфера вживання слова брифінг дещо обмежена жанрово і стилістично. Найчастіше воно трапляється в офіційних газетних повідомленнях, у публікаціях Міністерства закордонних справ, зарубіжних інформаціях: брифінг для українських та іноземних журналістів у Міністерстві закордонних справ.

Прес-конференція (від англ. pressconference) – зустріч державних, політичних, громадських, наукових діячів з представниками засобів масової інформації для висвітлення питань, що цікавлять широку громадськість. У прес-

конференції, на відміну від брифінгу, беруть активну участь обидві сторони. Тут не тільки заслуховують інформацію, а ставлять запитання, слухають відповіді, обговорюють певну тему, з'ясовують обставини якихось подій.

Відзначати

Відмічати

Дієслова відзначати і відмічати мають спільне значення “звертати увагу на щось”. Обидва слова належать до книжних стилістичних засобів вираження, причому в офіційних документах звичайно вживається дієслово відзначати: Міськвиконком відзначає, що в місті проводиться робота з озеленення.

Відносини - взаємини - стосунки - відношення - ставлення

Слова відносини, стосунки, взаємини використовуються на означення стосунків, взаємин між членами якогось колективу, громади, між суспільними групами, класами, суспільно-економічними та політичними об'єднаннями: відносини між країнами, взаємини між дітьми, приятельські стосунки.

Слово-термін відносини вживається у різних галузях науки, переважно суспільного, економічного та політичного характеру: виробничі відносини, міжнародні (дипломатичні) відносини, торговельні (ринкові, товарні, кредитні) відносини.

Слово стосунки широко використовується на означення зв'язків, контактів взагалі: стосунки з республіканськими художніми організаціями.

Слово ставлення вживається тоді, коли йдеться про вияви певних почуттів до кого-небудь: ставлення до життя, праці; ставлення до товариства книголюбів.

Слово відношення виражає взаємозв'язки тільки між предметами, явищами тощо. Воно передає зміст поняття “стосунки, причетність до кого-, чого-небудь; зв'язок із ким або чим”: Він мав відношення до цього випуску (тобто був причетний до цього випуску).

У термінологічному значенні слово відношення використовується в математиці, лінгвістиці: арифметичне відношення, синтаксичні відношення.

У науково-діловому стилі слово відношення вживається як діловий лист, який надсилається до установи або офіційній особі.

Галузь

Сфера

Ділянка

Ці слова об'єднують спільне значення – певна сукупність фактів, явищ, занять, що становлять якусь окрему сторону людської діяльності, людських інтересів:

Панівною господарською структурою у цілому ряді галузей промисловості акціонерні товариства стають лише з другої половини 19 століття.

У наш динамічний час немає такої сфери людської діяльності, яка найтісніше не пов'язана з наукою.

За середніми розмірами акціонерного капіталу на різних ділянках застосування лідирували кредитні заклади.

Галузь, сфера, ділянка – стилістично нейтральні слова. Досить часто із значенням, що властиве цим словам, помилково вживають слово область: в областях господарства, в області промисловості. Такого значення іменник область в українській мові не має.

Дефект

Недолік

Дефект (від лат. defectus – недолік) позначає якусь ваду, хибу, недолік, пошкодження. Широко використовується для позначення різних фізичних вад людського організму: дефект вимови, приховані генетичні дефекти. Слово дефект звичайно позначає такі хиби, які можна побачити або фізично відчуті на конкретному предметі. Основна сфера функціонування слова дефект – спеціальна література, наукова термінологія.

Отже, слово дефект позначає переважно відчутні, видимі недоліки конкретних предметів, а недолік вказує на негативну ознаку, якість чого-небудь.

Слово недолік може вживатись як синонім до слова дефект: недолік мови – дефект мови. Але семантика слова недолік ширша. Воно позначає недогляди, упущення, помилки в якій-небудь справі, роботі, діяльності окремої людини або організації: усунути недоліки в роботі.

Дилема

Проблема

Завдання

Дилема (від грец. “подвійний засновок”) означає необхідність вибору між двома можливостями, звичайно небажаними або важко здійсненними: Війна і мир - ця дилема загострилася в наш час, наприкінці ХХ ст.

Проблема – це теоретичне або практичне питання, що потребує розв’язання. Саме проблемами називають складні питання у галузі міжнародних відносин, економіки, науки: актуальні проблеми сучасної епохи; розв’язувати складні проблеми соціально економічного розвитку країни.

Завдання – це запланована для виконання робота, справа, доручення: Для Співки жінок України першочерговим завданням є підтримка і розвиток жіночого підприємництва.

Отже, проблема вказує на необхідність її розв’язання, дилема – на вибір між двома можливостями, а завдання стосується виконання окремого обсягу роботи

Загальний

Спільний

Загальний і спільний синонімічні у значенні “такий, що охоплює всіх, стосується всіх”: загальна (спільна) розмова, загальне (спільне) засідання.

Але тільки: загальні збори, загальна військова повинність, загальне право обирати і бути обраним (поширюється на всіх); спільні мрії, спільні турботи (належать двом, що взаємно володіють ними).

Ініціатива

Пропозиція

Звернення

Слово ініціатива (від лат. *initium* – початок) вживається у значенні “почин, активна, провідна роль у діях, заповзятливість”. Ініціаторами називають людей, які роблять перший крок у будь-якій справі, керують нею. Це слово переважає в офіційно-діловому, публіцистичному стилях: за ініціативою, взяти до своїх рук ініціативу.

Пропозиція – це те, що пропонується, виноситься на обговорення, порада, вказівка. Це слово не обов'язково виражає почин справи, хоча й не виключає цього: виступив з пропозицією, раціоналізаторська пропозиція.

Іменник звернення стосується офіційного, інформативного повідомлення. Його семантика передбачає сполучуваність зі словами ініціатива і пропозиція: виступили з ініціативою, пропозицією; звернулися з ініціативою, пропозицією; звернення з ініціативою, пропозицією.

Інтерв'ю

Бесіда

Інтерв'ю – це призначена для опублікування в пресі, передачі по радіо, телебаченню розмова журналіста з політичним, громадським або яким-небудь іншим діячем. Так може називатися газетна стаття або передача по радіо, телебаченню, що містить виклад цієї розмови: по телебаченню передавали інтерв'ю з відомим політичним діячем; у газеті було опубліковано інтерв'ю з письменником. Це розмова двох осіб: основне завдання однієї з них – запитувати про щось, а другої – відповідати.

Слово бесіда має ширший зміст:

- 1) обмін думками з ким-небудь:
- 2) доповідь, повідомлення на яку-небудь тему з наступним обміном думками.

У бесіді можуть брати участь кілька осіб, причому їхня бесіда передбачає активний, рівноправний обмін висловлюваннями кожного з учасників.

Слова інтерв'ю та бесіда різняться своєю сполучуваністю: брати інтерв'ю у кого-небудь, давати інтерв'ю журналістові, але бесіда з письменником, бесіда за “круглим столом”.

Навколишній

Оточуючий

Значення слів оточуючий і навколишній близькі, проте віддається перевага прикметнику навколишній.

Слово навколишній має ширшу сполучуваність: навколишні села, будинки, звуки; навколишня дійсність. У формі середнього роду, поєднуючись із

займенником все, слово навколишнє вживається як іменник: І ще пам'ятаю: був гарний літній день, і все навколишнє здавалося прекрасним (О.Довженко). Цей іменник стосується всього, крім людей.

Дісприкметник оточуючий у множині також може використовуватись як іменник. У таких випадках він стосується тільки людей: Відпочиваючи у людних місцях, треба зважати на оточуючих.

Хоча в посібнику “Пошук українського слова, або боротьба за національне “я” (К.: Видавничий центр “Академія”, 2001. – С. 188) С. Караванський подає слово оточуючий як кальковану форму і пропонує замість нього вживати такі відповідники: “що оточує, здатний оточити, зайнятий оточенням, навколишній, довколишній, (мур) обвідний».

Наголосити

Підкреслити

Слово підкреслити означає “виділити, вирізнити щось серед чого-небудь”. Насамперед ідеться про написане: щоб виділити якусь його частину, проводять під нею риску. У розмові, бесіді, лекції, щоб привернути увагу до певного поняття, деякі слова вимовляють вищим тоном, змінюючи інтонацію. Цим самим виділяють, вирізняють відповідне слово або вислів серед інших, тобто підкреслюють його.

Отже, підкреслення ризкою на письмі й наголошення в усному мовленні – способи виділення слів, словосполучень, окремих речень.

Дієслова підкреслювати й наголошувати мають спільне значення: “виділяти що-небудь”.

Тому доповідач може не лише наголошувати на чомусь, а й підкреслювати сказане ним, виділяючи його з-поміж того, про що йшла або йтиме мова. Дієслова підкреслювати і наголошувати вживаються не тільки в конкретному значенні: “виділяти інтонацією”, “підкреслювати олівцем що-небудь”. Вони стосуються й формулювання головної, важливої думки, зосередження уваги на якійсь проблемі: Заступник директора наголосив на виконанні держзамовлення. У своєму виступі голова підкреслив, що депутати не дотримуються регламенту.

Неординарний

Оригінальний

Слово неординарний своїм значенням вказує на те, що якийсь факт, подія, явище виділяється з ряду інших своєю незвичайністю, непересічністю: неординарні прикмети року; сприяти вихованню неординарних людей.

Близький за значенням до нього прикметник оригінальний - “незвичайний, своєрідний, самобутній”.

Сполучуваність його з іменниками надзвичайно різноманітна: оригінальна людина, оригінальний добір художніх засобів, оригінальна вистава, оригінальне оформлення.

Оригінальними називають речі, створені самостійно, без наслідування відомих зразків. У такому розумінні слово неординарний вживати не можна.

Офіційний

Офіціальний

У сучасній мові поширені паралельні вислови: офіційний папір і офіціальний папір; офіційне повідомлення й офіціальне повідомлення тощо.

Оскільки ці паралельні прикметникові форми не розрізняються за значенням, то перевагу слід віддавати поширенішій і словотвірно закономірній формі прикметника, тобто прикметнику офіційний. Тому треба писати й говорити офіційне повідомлення, офіційний прийом, офіційна зустріч та ін.

Положення

Становище

Стан

Положення означає розташування у просторі (горизонтальне положення), певне теоретичне твердження чи думку (основні положення статуту), зведення законів, правил (Положення про вибори до Верховної Ради України).

Становище – це події, обставини, ситуації (становище на Близькому Сході).

Слово стан має вужче значення, ніж положення і становище. Це найчастіше – сукупність певних явищ, процесів (фізичний стан рідини, стан здоров'я, психічний стан людини, стан справ).

Професіональний

Професійний

Обидва прикметники мають однакове значення, але їх співвідносять з різними словами: професіональний – професіонал, професійний – професія, професійна (професіональна) підготовка; професійні (професіональні) інтереси. Але є відмінність щодо їх сполучуваності з іншими словами.

Професійний має більш поширену сферу вживання. Переважає у сполученні з іменниками хвороба, захворювання, травма та ін., тобто “хвороба, пов'язана з професією”. У сполученні професійна спілка взаємозаміна прикметників не допускається.

Професіональний найчастіше вживається тоді, коли треба підкреслити значення “такий, що стосується професіоналів, не аматорів; фаховий”: професіональний актор – актор, який обрав своїм фахом театральну справу (акторами-аматорами можуть бути люди різних професій і без професій).

Процент

Відсоток

Це слова-синоніми. Науковий стиль віддає перевагу слову процент. Відсоток – буквально означає “за сто”, “наріст від ста”.

Процент і відсоток вживалися як паралельні терміни в XIX ст., так само паралельно вони використовуються і в сучасних стилях: виробити 142 проценти, великий відсоток виборців.

Форум

Збори

Слово форум (від лат. forum – площа, двір) означає широкі представницькі збори: міжнародний форум молоді, форум кінематографістів. Це слово доцільно вживати для позначення зборів світового, міжнародного масштабу: форум дослідників слов'янських культур.

Слово збори вживається стосовно зібрання членів певного колективу, організації з метою обговорення якихось питань чи проведення заходів: відкривати збори, писати протокол зборів, установчі збори.

3. Пароніми та омоніми у мові фаху

Омоніми

Омоніми потрібно відрізнити від багатозначних слів.

Омоніми (від грец. однаковий та ім'я) – слова, що однаково звучать, але мають різні значення.

Повні, або абсолютні, омоніми: апарат (прилад) – апарат (установа); блок (механізм) – блок (об'єднання).

До неповних, або часткових, омонімів належать такі, які частково збігаються звуковим складом у деяких формах слів – це омоформи: плачу (від платити) – плачу (від платити). Слова, які однаково звучать, але пишуться по-різному – це омофони: проте – про те. Омографи – це слова, які пишуться однаково, але мають різний наголос: замок – замок.

Пароніми

Пароніми — це слова, дуже подібні за звучанням, нерідко — й за значенням, але не тотожні.

Їх можна легко сплутати. Наприклад, небагатьма звуками різняться пароніми адресат «той, кому посилається» і адресант «той, хто посилає»; мимохить «нехотячи» і мимохідь «проходячи мимо»; виє (від вити) і віє (від віяти); знегоди «злигодні» і незгоди «відсутність згоди» тощо.

За звуковим складом пароніми бувають:

однокореневі — відрізняються лише суфіксами або префіксами: земний «пов'язаний із землею, земною сушею» — земельний «пов'язаний із землекористуванням» — земляний «зроблений із землі» — землистий «з частками землі», «за кольором подібний до землі»; дільниця «адміністративно-територіальна або виробнича одиниця» — ділянка «земельна площа», «сфера діяльності»; танк «бойова машина» — танкер «судно»; зв'язаний «з'єднаний

вузлом», «скріпленій за допомогою мотузка, ланцюга» — пов'язаний «закріпленій», «поєднаний чимось спільним»; ефектний «вражаючий» — ефективний «з позитивними наслідками» — дефектний «зіпсований, з дефектом» — дефективний «ненормальний», «із психічними або фізичними вадами»; сердечний «пов'язаний із серцем», «щирий» — сердешний «бідолашний»; вникати «намагатися зрозуміти суть чого-небудь» — уникати «прагнути бути осторонь чого-небудь»;

різнокореневі — відрізняються одним-двома звуками: компанія «товариство» — кампанія «сукупність заходів»; ступінь «міра інтенсивності», «вчене звання» — степінь «добуток однакових співмножників»; промінь «смужка світла» — пломінь «полум'я»; талан «доля» — талант «обдарування»; розпечений «зіпсований надмірною увагою» — розбещений «морально зіпсований»; гучний «голосний» — бучний «пишний», «галасливий»; веліти «наказати» — воліти «хотіти»; гамувати «заспокоювати, приборкувати» — тамувати «задовольняти потребу в чомусь», «стримувати».

За лексичним значенням пароніми бувають:

синонімічні: повідь — повінь, крапля — капля, слимак — слизняк, привабливий — принадливий, хиткий — хибкий, плоский — плаский, барабанити — тарабанити, линути — ринути, притаїтися — причаїтися, рипіти — скрипіти, радити — ряти;

антонімічні: лепський — кепський, прогрес — регрес, експорт — імпорт, еміграція — імміграція, густо — пусто; семантично близькі: крикливий — кричущий, церемонний «манірний, проханий» — церемоніальний «урочистий, за певним розпорядком», цегельний — цегляний, ніготь — кіготь, м'язи — в'язи, кіш «кошик» — ківш «черпак», кристал — кришталь;

семантично різні: газ — гас, глуз — глузд, орден — ордер, дипломат — дипломант, ефект — афект.

Пароніми, як і омоніми, у художній літературі та в побуті використовуються для створення каламбурів — жартівливої гри слів: — Сумніваюсь, чи ти козак чи кізяк, — засміявся задоволений своїм жартом Варчук (М. Стельмах). Страшніш

від огненних геєн голодна хіть зажерливих гієн (Б. Олійник). Прийомний син барона був баран (Л. Костенко). Нечесну приватизацію в народі називають приватизацією; донощиків, що на вухо доносять, іменують Навуходоносорами (за ім'ям вавилонського царя Навуходносора). Використання омонімів і паронімів як художніх та стилістичних засобів називається парономазією.

Разом із тим треба пам'ятати, що звукова, а іноді й значеннєва близькість паронімів може призвести до сплутування їх: незгоди («відсутність взаємопорозуміння, розбіжність у поглядах») і знегоди («нещастя, труднощі»); факт («подія, явище») і фактор («умова, причина»); уява («здатність уявляти») і уявлення («розуміння, поняття»); зумовити («спричинити») і обумовити («зробити застереження») тощо.

Пароніми – це однокореневі слова, близькі за звучанням, але різні за значенням або які частково збігаються в значенні.

Пароніми за характером смислових зв'язків поділяються на групи:

- синонімічні (важкий - тяжкий);
- антонімічні (еміграція - імміграція; адресат - адресант);
- тематичні (абонент - абонемент; компанія - кампанія; пам'ятка - пам'ятник);
- такі, що мають семантичну близькість (витрати - затрати; вирізнятися - відрізнятися).

Незначна різниця у вимові паронімів спричиняє труднощі у їх засвоєнні, приводить до помилок, зокрема до неправильного вживання одного слова замість іншого. Особливо уважно слід стежити за вживанням слів-паронімів і завжди звертатися до відповідних словників, щоб уточнити значення, правопис і вимову потрібного слова.

Приклади вживання паронімів

Економічний

Економний

Слово економічний вживається стосовно понять, пов'язаних з економікою - суспільно-виробничими відносинами, господарською і фінансовою діяльністю:

економічні системи, економічна стратегія, економічний потенціал, економічний прогрес, економічний район, економічне життя.

Слово економічний співвідноситься зі словами економія, економити і тому має інше значення - “який бережливо, ощадливо витрачає що-небудь”, сприяє економії: економні рухи, економні витрати.

Комунікабельний

Комунікаційний

Комунікативний

Слово комунікабельний функціонує у засобах масової інформації та художній літературі, служить для характеристики людини, з якою легко спілкуватися, мати ділові стосунки, яка легко встановлює контакти і зв'язки: комунікабельна людина.

Прикметник комунікаційний має значення “який стосується комунікації - шляхів сполучення, транспорту, ліній зв'язку тощо”: комунікаційні труби.

Прикметник комунікативний означає “який стосується комунікації як спілкування, інформації”: комунікативна функція мовлення.

Особистий

Особовий

Особистий – це індивідуальний, такий, що стосується окремої особи, належний особі: особиста власність, особиста думка, особисте життя.

Слово особовий - такий, що стосується особи взагалі, багатьох осіб: особовий склад, особова справа (у відділі кадрів). Цей прикметник вживається як граматичний термін: особове дієслово, особовий займенник тощо.

Тактовний

Тактичний

Тактовний – той, що володіє почуттям міри, такту (утворений від іменника такт – “почуття міри, що підказує правильне розуміння або оцінку явищ дійсності”): тактовна людина.

Прикметник тактичний утворений від іменника тактика у значенні “сукупність прийомів, методів або способів, що використовуються в політиці,

спорті, для досягнення мети або на війні для проведення певної бойової операції”:
тактичні міркування, тактичні прийоми.

Антоніми

Антоніми – це слова з протилежним значенням.

Антоніми утворюють пари на основі зіставлення і протиставлення, яке відбувається на одній семантичній площині: важкий – легкий, детальний – не детальний, корисний – шкідливий, мовчати – говорити, любов – ненависть.

Найбільше антонімічних пар серед прикметників, прислівників, менше серед дієслів й іменників. Абстрактні іменники мають антоніми: залежність – незалежність, багатство – бідність.

Іменники з конкретним значенням, числівники, більшість займенників і службових слів не мають антонімічних пар: наказ, рішення тощо.

Практичні завдання за темою

1. Прочитайте синонімічний ряд до слова *говорити*. Доберіть синоніми до слів *характерний, житло, обов'язково*. Які з поданих та дібраних вами слів і словосполучень можуть уживатися в професійному мовленні?

Говорити, розмовляти, казати, балакати, висловлюватися, гурорити, гомоніти, мовити, повідати, ректи, вести річ, держати річ, виголошувати, оголошувати, проголошувати, оповідати, розповідати, доповідати, глаголити, бесідувати, бубоніти, бурмотати, щebetати, воркувати, жебоніти, лепетати, цвенькати, просторікувати, белькотіти, варнякати, патякати, пашталакати, тараторити, гугнявити, гугнити, товкмачити, тириндіти, папляти, шварготіти, верзти, дейкати, тарахкотіти, кидати слова, рикати, цідити крізь зуби, мимрити, таляпати, ляпати, молоти язиком, плескати язиком, плести (гнути) баналюки (мандрони), теревені правити, переливати з пустого в порожнє, точити яси, слати язик під ноги...

2. Чи є синонімами наведені ряди слів? Доведіть.

Розмір – об'єм – обсяг; положення – стан – становище; загальний – спільний; зумовлювати – обумовлювати; здібний – здатний; замісник – заступник.

3. Поміркуйте, яку роль виконують синоніми в поданому уривку. Який мовний стиль репрезентує цей текст?

Можна скільки завгодно і на всі заставки плакатися, голосити, розливатися, нюнити, хникати, хлипати, скімлити, потужно й зтяжно ревити на весь голос з трибун і газетних рубрик або тихенько пхинькати собі в затишній квартирній чарунці, примостивши для зручності голову на подушку й поливаючи слізьми домашній халатик, — що з того? Москва сльозам не повірить, а земля Тарасова вже їх не приймає — наповнена ними вщерт, вдосталь наситилася. Доволі вже нам бути нацією скигліїв! Найпопулярнішим жанром і станом душі, на який ми самі себе повсякчас налаштуємо, стала рабська скарга. Невже не соромно перед українською історією і славою?

(В.Радчук)

4. Складіть словосполучення з поданими словами. З'ясуйте особливості вживання паронімів у професійному мовленні.

Кампанія – компанія; особистий – особовий; факт – фактаж – фактор; уява – уявлення; показник – покажчик.

Питання для додаткового опрацювання.

1. Складноскорочені слова, аббревіатури та графічні скорочення.

Абревіатури загальноновживані та вузькоспеціальні у тексті.

Складноскорочені слова (аббревіатури), утворені з початкових букв або звуків, незалежно від написання словосполучення пишуться великими буквами (крапки між ними не ставляться): Міністерство внутрішніх справ — МВС, житлово-експлуатаційна контора — ЖЕК, державна автоінспекція — ДАІ, мале підприємство — МІГ, виробниче об'єднання — ВО, Українська республіканська партія — УРП.

Великими буквами пишуться також складноскорочені слова, утворені від іншомовних словосполучень: МАТО, ЮНЕСКО, МАГАТЕ, УЄФА.

Але малими буквами пишуться: загс, вуз (від російського высшее учебное заведение).

Великими й частково малими буквами пишуться складно-скорочені слова на зразок Демократична партія України — ДемПУ, Конгрес української інтелігенції — КУІн.

Якщо складноскорочені іменники, утворені з початкових букв або звуків, відмінюються, то закінчення біля них дописуються малими буквами: ЛАЗи, у ЖЕКу, з ВАКом.

У складноскорочених словах, утворених іншими способами, усі частини пишуться з малої букви: районна державна адміністрація — райдержадміністрація, завідувач господарства — завгосп.

Але власні складноскорочені назви пишуться з великої букви: Дніпрогес, Донбас, Укрінбанк.

Від абревіатур слід відрізнити *умовні графічні скорочення*, які вимовляються повністю й скорочуються лише на письмі. Наприклад, пишемо: 4 кг, читаємо: чотири кілограми.

Слова на письмі скорочуються на приголосний: громадянин — гр., добродій — д., пан — п., наприклад — напр., область — обл., імені — ім., і так далі — і т. д.; але: нашої ери — н. є., острів — о.

У кінці графічних скорочень ставиться крапка: півн.-сх. (північно-східний), проф. (професор), р. (рік). Але крапка не ставиться при скорочених назвах метричних мір: 5 кг, 10 км, 2 год 30 хв тощо. Не ставиться крапка й між подвоєними буквами, що вказують на множину: рр. — роки, тт. — томи, пп. — пани.

Якщо в графічному скороченні залишаються початок і кінець слова, то на місці пропущених букв ставиться лише дефіс (без крапки): видавництво — вид-во, район — р-н, фабрика — ф-ка, товариство — т-во. Такі скорочення не розриваються для переносу.

Частини скороченого словосполучення іноді розділяються похилою рисою: поштова скринька — п/с, військова частина — в/ч, метрів за хвилину — м/хв.

Нагадаємо загальні правила графічних скорочень:

1. Слова скорочуються до рівня зрозумілості.
2. Не прийнято скорочувати слова на голосну, якщо вона не початкова у слові, і на м'який знак.
3. При подвоєнні однакових приголосних крапка ставиться після першої приголосної літери: денний виробіток – ден. виробіток, машинне відділення – машин. відділен. При збігові двох (і більше) різних приголосних скорочення можна робити як після першого, так і після останнього приголосного, залежно від структури слова.
4. Скорочення слова в межах одного тексту повинно бути однаковим: не можна “інститут” скоротити “інст.” і “ін-т”.

5. Назви топографічних понять скорочуються тільки поряд із словом, до якого належать (перед або після нього: с. Остропіль Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл.).

6. Назви вчених ступенів, звань, посад і професій скорочуються безпосередньо перед прізвищем особи: акад. Вернадський, проф. Харченко, доц. Семеняк.

7. Стандартні скорочення одиниць вимірювання (кг, см, мм, т, ц тощо) подаються без крапок. Вони скорочуються в тексті тільки поряд із цифровими позначеннями (220 кВт, 260 т) і в таблицях. Ці скорочення повинні відповідати державним стандартам.

В інформаційних документах після скорочення слів година, хвилина, секунда крапка ставиться (год., хв., сек.). Наприклад: Засідання розпочнеться о 10 год. 20 хв.

Викладач А.О. Бєлова